

УДК 343.85

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ І ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Колесник М.О., старший викладач
кафедри юридичних дисциплін

Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ

Розглянуто загальні засади протидії злочинності неповнолітніх у зарубіжних країнах. Узагальнено досвід цих країн щодо шляхів найбільш ефективної протидії злочинності неповнолітніх. Проаналізовано можливість і доцільність запозичення підходів протидії злочинності в досліджуваних країнах для правової системи України.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, протидія злочинності неповнолітніх, ювенальна юстиція.

Рассмотрены общие основы противодействия преступности несовершеннолетних в зарубежных странах. Обобщен опыт этих стран относительно путей наиболее эффективного противодействия преступности несовершеннолетних. Проанализирована возможность и целесообразность заимствования подходов противодействия преступности в исследуемых странах для правовой системы Украины.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, противодействие преступности несовершеннолетних, ювенальная юстиция.

Kolesnyk M.O. FOREIGN EXPERIENCE IN THE SPHERE OF UNDER AGE CRIMINAL COUNTER-ACTION AND THE PERSPECTIVES OF ITS ENFORCEMENT IN UKRAINE

The common principles of the under age criminal counteraction in some foreign countries have been considered. The experience of these countries about the ways of the most efficient under age criminal counteraction has been summarized. The availability and efficiency of sharing approaches to the under age criminal counteraction in the researched countries for the legal system of Ukraine have been analyzed.

Key words: juvenile crime, under age criminal counteraction, juvenile justice.

Постановка проблеми. Вивчення й аналіз правового досвіду зарубіжних держав щодо протидії дитячій злочинності дає змогу виявити переваги та недоліки законодавства України, і на цій основі визначити напрями його подальшого розвитку. Аналіз статистики дитячої злочинності в Україні зумовлює необхідність розглянути досвід інших країн та вирішити питання про його запозичення у правову систему нашої держави. Звісно, на розвиток дітей у кожній країні впливають притаманні саме їй різноманітні зовнішні умови, у тому числі географічні, соціальні, шкільні, сімейні тощо. Тому при використанні саме зарубіжного досвіду потрібно не просто вирішувати питання імплементації певних норм, а й провести роботу з адаптації необхідних дієвих підходів і засобів, запозичених в інших країнах.

Ступінь розробленості проблеми. Питання щодо протидії дитячій злочинності, зокрема зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії, тією чи іншою мірою розглядалися в роботах Н.В. Буруківської, М.В. Ємельянова, Н.М. Крестовської, Р.М. Опацького, О.М. Литвинова, О.Є. Проць та інших.

Метою роботи є дослідження особливостей протидії злочинності в зарубіжних країнах, зокрема впровадження ювенальної

юстиції, та можливі шляхи її впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Під запобіганням злочинності вчені розуміють діяльність, здійснювану державними органами і громадськістю, що повинна мати системний характер як за комплексом заходів, так і за колом суб'єктів, які її здійснюють, спрямовану на недопущення виникнення, усунення, послаблення або нейтралізацію причин та умов злочинності, окремих її видів і конкретного злочину. Така діяльність має ґрунтуватися на поєднанні заходів двох рівнів – загальносоціальної та спеціально-кримінологічної профілактики [1, с. 95]. Важливим компонентом єдиної системи запобігання злочинності є профілактика злочинності неповнолітніх [9, с. 263]. Запобігання злочинності неповнолітніх має свою специфіку, зумовлену особливостями цього виду злочинності. Під запобіганням правопорушенням неповнолітніх слід розуміти діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних закладів для неповнолітніх, спрямовану на виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на негативну поведінку окремих неповнолітніх [1, с. 96].

Створити ефективну та дієву систему запобігання дитячій злочинності в Україні

можна лише проаналізувавши й урахувавши світовий досвід

Так, наприклад, у США існує три моделі превентивної діяльності: модель суспільних установ, модель безпеки індивідуума та модель впливу через навколишнє середовище. На федеральному й місцевому рівнях реалізуються програми запобігання злочинам. У деяких штатах участь громадян у зміцненні правопорядку дала змогу знизити кількість пограбувань на 30%. Тут використовується винагорода за інформацію, що має оперативного-профілактичне значення. Більша увага у практиці запобігання злочинності у США приділяється усуненню причин й умов злочинів, припиненню актів вандалізму, превентивному вирішенню конфліктних ситуацій у сім'ї, формуванню довірчих відносин між поліцією і громадянами.

Значну роль у підвищенні ефективності запобігання злочинам відіграє використання досягнень науки. Особливо перспективними визнаються застосування лазерної та іншої оптичної техніки з метою контролю за рухом транспорту, наркотиків, зброї тощо; удосконалення методик складання соціально-психологічного портрета злочинця за характерними ознаками злочину й обстановкою на місці його вчинення; підвищення рівня інформаційного забезпечення запобігання і припинення злочинів. Так, у США створені Національний центр інформації про злочини, уніфікована система обліку й реєстрації злочинів, автоматизована система ідентифікації відбитків пальців [8, с. 117].

Досить поширеною мірою покарання стає домашній арешт із електронним моніторингом, що є ефективним засобом запобігання рецидиву злочинів. З нетрадиційних методів запобігання злочинам слід зазначити спроби застосування гіпнозу та медитацій (групові сеанси гіпнозу й антикриміногенної медитації) [4, с. 8].

Для Сполучених Штатів Америки характерною є особлива система захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві, що зумовлено низкою особливостей правової системи держави. Історично США були батьківщиною першої у світі системи ювенальної юстиції. Для управління та контролю за неповнолітніми після їх звільнення була введена система пробації [6, с. 25].

Правова система цієї країни закріпила три основні вимоги до ювенальної юстиції. Передусім – це спеціалізація судочинства, яка передбачала наявність автономних приміщень для розгляду й вирішення справ щодо неповнолітніх; спеціалізованого судді та ізоляцію неповнолітніх від дорослих у місцях попереднього затримання. Судовий процес був спрощеним і проходив у вигляді співбесіди судді із підсудним за «закрити-

ми дверима». Важливою особливістю американського суду для неповнолітніх було те, що керівництво установами опікунського нагляду за неповнолітніми здійснював суддя (до цього часу це була громадська посада). Це своєю чергою сформулювало поняття «делінквент» («правопорушник»), яке у своїй основі об'єднало поняття «дитина-злочинець» та «дитина групи ризику».

Ще однією особливістю діяльності «дитячого» суду в США була широка співпраця суду з населенням судового округу. Існувала велика кількість благодійних організацій, жіночих клубів, товариств захисту дітей від жорстокого поводження. Особливістю цієї співпраці було передусім те, що суди для неповнолітніх використовували інформацію, зібрану цими товариствами, щодо умов життя дітей-правопорушників і навіть давали відповідні доручення вказаним організаціям, а жіночі клуби своєю чергою використовувались для організації нагляду за дітьми, які залишились на волі.

Отже, у США була сформована така структура «ювенальної юстиції»: створення спеціальних законів щодо неповнолітніх – виділення місця для спеціальних суддів – виникнення посади опікуна – широке залучення громадськості. Враховуючи вищевикладене, характерними для цієї структури були такі принципи: індивідуальний підхід до дитини; спеціальна процедура судового розгляду справ про обвинувачення неповнолітніх; наголос на допомозі неповнолітнім, а не їх покаранні; реалізація обраних заходів для неповнолітнього державним опікуном і громадськістю; обговорення з опікунами й батьками призначення виховних і лікувальних заходів [3].

У дечому відмінною від американської є французька модель ювенальної юстиції, основна особливість якої полягає в тому, що суддя є центральною та найважливішою ланкою як профілактичної роботи з підлітком, так і офіційного правосуддя, що вирішує подальшу долю дитини. Причому суддя займається не лише правопорушниками, а й дітьми, котрі потрапили в соціально небезпечні ситуації ще до вчинення протиправного діяння. Суддя, відзначають дослідники, переважно працює не в залі суду, а у своєму кабінеті. Саме там суддя намагається налагодити контакт із дитиною, а потім спільно з нею шукає шляхи виходу із ситуації, що склалася, звертаючись за допомогою до окремих соціальних служб. До формальної судової процедури суддя удається у край рідко – тільки у випадках, коли всі інші можливості допомогти вичерпані. Важливим аспектом французької системи є те, що суддя «веде» підлітка від першого випадку виникнення складної

ситуації. Тому суддя завжди добре знайомий з історією підлітка та його сім'ї і знає більше, ніж будь-хто інший, як можна допомогти цій сім'ї або підліткові в скрутній ситуації. За такої системи суддя поєднує функції «офіційного правосуддя» та соціального працівника, запускаючи машину «формального судочинства» вкрай рідко.

До речі, схожу модель ювенальної юстиції влада намагалася запровадити й у Росії. Проте на сьогодні в цій державі все ще відсутнє правосуддя для дітей як автономна система зі своїми цілями, процедурами, організаційним устроєм, правовою регламентацією. Рух за ювенальну юстицію розгортається на кількох рівнях: громадські дискусії, федеральні й регіональні програми, законотворча діяльність, створення мережі різного роду установ і громадських організацій з роботи з неповнолітніми, навчальні програми [7].

Наявна в Україні системна роз'єднаність діючих державних інститутів, що займаються проблемами неповнолітніх, не дає змоги досягти позитивних результатів у зниженні рівня злочинності серед неповнолітніх та у сфері захисту дитини від кримінального середовища. Подолання такого стану вбачається в об'єднанні зусиль різних державних органів і структур, а також громадських організацій в єдиному векторі цілісної системи ювенальної юстиції. Шлях до такої юстиції, що включає ювенальні суди, спеціалізовану адвокатуру, самостійну систему слідчих апаратів, виховні заклади, соціальні органи й заклади освіти, які займаються вихованням важких підлітків, вимагає вже на сучасному етапі вирішення багатьох практичних і теоретичних питань [5, с. 61].

Відповідно до методичних рекомендацій Головного управління юстиції у м. Києві Міністерства юстиції України, умовами реалізації концепції для впровадження системи ювенальної юстиції в Україні є такі:

1. Створити Національну державну програму, у якій мають бути враховані основні компоненти ювенальної юстиції з метою зміни пріоритетів у правосудді щодо неповнолітніх. Це означатиме еволюційну зміну системи кримінальних покарань у напрямі широкого застосування технологій відновного правосуддя. У Програмі має бути передбачено комплексне впровадження основних складових ювенальної юстиції шляхом реалізації семи модулів Програми:

I модуль: кадровий – підготовка фахівців у галузі ювенальної юстиції, а саме: ювенальні судді; прокурори у справах неповнолітніх; адвокати з ювенальних справ (створення Муніципальної адвокатури); працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх; слідчі; соціальні працівники; офіцери про-

бації; працівники пенітенціарної системи з роботи з неповнолітніми; координатори та ведучі програм з відновного правосуддя; психологи, психіатри, фахівці-медики, які безпосередньо працюють із неповнолітніми правопорушниками; вихователі, вчителі, які безпосередньо працюють із дітьми групи ризику, з неповнолітніми, які перебувають у школах (училищах) соціальної реабілітації.

II модуль: законодавчий – створення законодавчої бази та процедур стосовно неповнолітніх, які вступили в конфлікт із законом: у цьому модулі передбачено здійснення аналізу чинного законодавства, виявлення в ньому прогалин і невідповідностей із міжнародними стандартами; унесення необхідних змін та доповнень до чинного законодавства; створення окремого закону, яким регулювався б увесь комплекс питань і процедур, пов'язаних із юстицією щодо неповнолітніх.

III модуль: інституційний – створення ювенальних судів і центрів: спеціалізація суддів у судах загальної юрисдикції; створення центрів пробації та центрів надання соціальної і психологічної допомоги; створення інституту судового вихователя; упровадження програм відновного правосуддя; створення спеціалізованих ювенальних судів.

IV модуль: освітньо-науковий – упровадження нових освітніх кваліфікацій, проведення наукових досліджень щодо проблем ювенальної юстиції: розроблення спеціальної освітньої програми на базі Академії суддів України з урахуванням міжнародного досвіду й останніх досягнень науки щодо особливостей психофізіологічного розвитку неповнолітніх; підготовка за цією програмою спеціальної категорії суддів за фахом «ювенальний суддя»; розроблення спеціальної освітньої програми юридичних вишів для юристів, які працюватимуть у галузі ювенальної юстиції; розроблення та виконання цільових науково-дослідних програм з питань функціонування ювенальної юстиції; розроблення спеціальної освітньої програми в педагогічних вишах для вчителів і вихователів, які працюватимуть у галузі ювенальної юстиції; упровадження нової освітньої кваліфікації для вчителів і вихователів – ювенальний вихователь, ювенальний учитель, судовий вихователь, учитель і вихователь з питань соціальної адаптації, учитель і вихователь дітей групи ризику, дітей-правопорушників, дітей, які вчинили злочин; підготовка навчальної програми для запровадження правової освіти з метою виховання поваги до закону, а також профілактики правопорушень; розроблення спеціальної програми з підготовки та акредитації координаторів і ведучих програм з відновного правосуддя.

V модуль: аналітичний, який передбачає таке: комплексне вивчення міжнародного досвіду; розроблення окремої програми з метою адаптації найбільш прогресивних та інноваційних елементів в українській моделі (вивчення практики й законодавства, здійснення перекладу українською мовою, вивчення наявних систем, обмін спеціалістами); дослідження суспільних процесів та оцінювання їх впливу на поведінку неповнолітніх; розроблення пропозицій щодо підготовки програм ювенальної юстиції відповідно до вікових особливостей неповнолітніх.

VI модуль: інформаційний – пропагування ідей і принципів ювенальної юстиції в українському суспільстві шляхом проведення просвітницької кампанії з метою інформування громадськості щодо ювенальної юстиції та формування соціального попиту на програми, які вона пропонує.

VII модуль: фінансовий – бюджетне забезпечення витрат на реалізацію I-VI модулів; створення законодавчої бази для заохочення громадських і комерційних організацій до координації діяльності ювенальних органів та громадських організацій.

Реалізація I, II, IV, V, VI та VII модулів відбуватиметься не послідовно, а паралельно; III модуль буде реалізовано після I та II.

2. Забезпечити організаційну, фінансову й матеріальну підтримку для впровадження та функціонування системи ювенальної юстиції.

3. Створити міжвідомчу Координаційну раду з питань функціонування системи ювенальної юстиції для сприяння в реалізації державної політики й координації дій у вирішенні питань, пов'язаних із профілактикою вчинення дітьми та підлітками правопорушень, створенням системи підтримки дітей і підлітків у межах системи ювенальної юстиції, соціалізацією і реінтеграцією неповнолітніх правопорушників за участі представників Міністерства юстиції, Міністерства освіти, Міністерства з питань молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства охорони здоров'я, Генеральної прокуратури України та інших зацікавлених центральних органів виконавчої влади і громадських організацій.

I Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011, і План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р визначають державний підхід до реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх і відповідних установ

з метою ефективнішого запобігання злочинності серед неповнолітніх і реагування на їхні потреби, через навчання неповнолітніх усвідомлювати відповідальність за скоєні ними правопорушення та одночасне надання їм другого шансу зробити кращий вибір у майбутньому. Тому чи не головним досягненням їх реалізації може стати формування в громадськості належного розуміння важливості питання особливого захисту прав та інтересів дітей як передумови реального втілення в життя проголошених вище ідей для майбутніх поколінь [2].

Висновки. На сьогодні держава має запровадити більш прогресивну систему соціальної реабілітації дітей, котрі вступили в конфлікт із законом, яка відповідала б сучасним вимогам. Міжнародна й вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій місцевих громад. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми з відновного правосуддя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство. Враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне запровадити окремі моделі й конкретні методики ювенальної юстиції в окремих регіонах України, наприклад, шляхом реалізації відповідного пілотного проекту, та проаналізувати їх дієвість, що може стати темою подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні / І. Васильківська // *Право України*. – 2004. – № 1. – С. 95–98.
2. Водозька Д.О. Створення та розвиток системи ювенальної юстиції в Україні : [методичні рекомендації] / Д.О. Водозька . – Київ, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.justice.gov.ua/files/2014/02/1393485843.doc.
3. Ковна У. Ювенальна юстиція : історичний досвід / У. Ковна // *Вісник Львівського університету*. – 2004. – Вип. 40. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?d=604&i=&w=r>.
4. Лазаренко О. Відновне правосуддя в Україні. Профілактика злочинності неповнолітніх. Шляхи вирішення / О. Лазаренко // *Щоквартальний бюлетень*. – 2007. – № 2. – С. 57.
5. Левченко В.О. Ювенальна юстиція – необхідність сьогодення / В.О. Левченко // *Південноукраїнський правничий часопис*. – 2007. – № 2. – С. 61–63.
6. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне порівняльно-правове дослідження : [монографія] / А.В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 594 с.

7. Цирфа Ю. Ювенальна модель. Яка пасує більше? / Ю. Цирфа // Віче. – 2010. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2127/>.

8. Шендрик В.В. Особливості попередження злочинності неповнолітніх у США, Канаді та Україні /

В.В. Шендрик, Ю.І. Лаптії // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 114–122.

9. Якімова С.В. Попередження злочинності неповнолітніх : проблеми законодавчого врегулювання / С.В. Якімова // Науковий вісник. – 2009. – № 4. – С. 261–268.